

گزیده کتابشناسی شناسایی نسخه‌های خطی

سوسن اصیلی

نسخه‌های خطی به عنوان منابع اصلی و بسیار مهم برای پژوهش درباره علوم انسانی، بویژه تاریخ، ادبیات، علوم دینی، فلسفه، نجوم، تاریخ پزشکی و دیگر دانشها، اهمیت ویژه‌ای دارند. دیدگاه مصحح یا منتقد نسخه‌های خطی یا پژوهشگری که این آثار، منابع کار او به شمار می‌روند با دیدگاه کسی که نسخه‌ها را از دید فنی می‌نگرد، بسیار متفاوت می‌باشد. شاید برای گروه نخست اطلاعات مادی و نسخه‌شناسی نسخه مانند نوع کاغذ، نوع خط، جلد، تذهیب و بسیاری از ویژگیهای نسخه چندان مورد توجه نباشد و همان اطلاعاتی که از فهرستهای نسخه‌های خطی به دست می‌آورد بسنده باشد، اما برای یک نسخه‌شناس که با نسخه‌های خطی به مثابه آثار گنجینه‌ای یک کتابخانه که ناشناسند و باید بررسی، شناسایی و معرفی شوند برخورد می‌کند، علاوه بر قدمت، محتوا، فصول و بخشها، مؤلف، و شناسایی او، به دست آوردن اطلاعاتی دقیق در زمینه شناسایی کاغذ، خط و تاریخ آن، نوع جلد و تاریخ و ویژگیهای آن، تذهیب، تصاویر، سرلوح، جدولها و اطلاعات بسیار دیگری نیز اهمیت زیادی دارد. نسخه‌شناس با شناسایی و معرفی این ویژگیهای نسخه خطی، اهمیت آن را روشن ساخته، یکی از منابع مورد استفاده پژوهشگران را به آنها می‌شناساند.

تاکنون مقالات و کتابهای بسیاری درباره شناسایی و تاریخچه هر یک از مباحث بالا نوشته شده است. چون این آثار در نشریات، کتابخانه‌ها و محلهای گوناگون پراکنده‌اند، این مقاله گزیده‌ای از کتابشناسی مقالات و کتابهایی را پیش روی خوانندگان می‌گذارد که در طول سالها در این باره به نگارش درآمده و هر یک در جایی به چاپ رسیده است. این کتابشناسی، پژوهشگران علاقه‌مند به این مباحث را با شناسنامه این آثار آشنا می‌سازد.

کتابشناسی حاضر در برگیرنده پنج بخش است: در بخش نخست با کلیاتی آشنا می‌شوید که بطور کلی در برگیرنده مطالب گوناگون درباره نسخه‌های خطی است که در تقسیم‌بندی‌های بعدی گنجد است، اما سه عنوان از کتابها و مقالاتی که در این بخش مطرح شده‌اند، به طور مفصل توضیح داده شده‌اند. دلیل آن سودمندی این سه پژوهش ارزنده است که پژوهشگر با آگاهی از فصول آنها می‌تواند به اطلاعات مورد نیاز دست یابد.

بخش دوم با عنوان خط به معرفی منابعی که درباره تاریخچه خط و خطاطان می‌باشد، پرداخته است. در این بخش، تلاش بر این بوده که آنچه بیشتر مربوط به تاریخچه خط است، مطرح گردد، و البته معرفی نمونه‌هایی از خط هنرمندان و شعرا نیز در همین هدف می‌گنجد. بیشترین مقالات و کتابهای معرفی شده، مربوط به پژوهش در زمینه خط هستند و این خود بیانگر توجه ویژه به این هنر دیرین است. در بخش سوم مقاله‌هایی درباره کاغذ معرفی شده که تعدادشان بسیار اندک است. توجه به این زمینه از نسخه‌های خطی احتمالاً به دلیل کمبود منابع در این بحث، کم بوده است.

بخش چهارم در مورد صحافی و جلد سازی در تمدن اسلامی و تاریخچه آن، انواع جلدها و استادان جلد ساز بوده و مقالات متعدد مجموعه سودمند صحافی سنتی به طور مجزا در این بخش معرفی شده‌اند.

بخش پنجم درباره نقد و تصحیح متون، گرچه به لحاظ اطلاعات فنی با نسخه شناسی نسخه‌های خطی ارتباط ندارد، اما به دلیل اینکه مورد توجه پژوهشگران بسیاری است و همین طور مقاله‌های بسیار سودمند در این زمینه نگاشته شده است، در اینجا شناسانده شدند.

برای تهیه این کتابشناسی علاوه بر بررسی برخی از مقاله‌ها یا کتابها، منابع زیر نیز مورد استفاده قرار گرفتند:

- ۱- ایرج افشار: فهرست مقالات فارسی، ۴ جلد. ج ۱. تهران، کتابهای جیبی، ۱۳۴۸
- ۲- تهران، دانشگاه تهران ۱۳۴۸ / ج ۳. تهران کتابهای جیبی ۲۵۳۵ / ج ۴.
- تهران، علمی و فرهنگی ۱۳۶۹.

۲- خانبابامشار: فهرست کتابهای چاپی فارسی، تهران، ۱۳۵۱.
 ۳- صحافی سنتی: به کوشش ایرج افشار، تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۱۳۵۷.

۴- محمد گلبن: کتابشناسی زبان و خط، تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۲۵۳۶.
 ۵- راهنمای تحقیقات ایرانی: گردآوری ایرج افشار، تهران، مرکز بررسی و معرفی فرهنگ ایران، ۱۳۴۹.
 ۶- کارنامه تحقیقات ایران در سال ۲۵۳۴: محمد زهدی، تهران، فرهنگستان ادب و هنر ایران، ۲۵۳۵.

کلیات

۱- آتابای، بدری: نکته‌هایی در فهرست نویسی، راهنمای کتاب، ۱۶ (۱۳۵۲): ۲۹۹-۳۰۷.

۲- افشار، ایرج: درباره نسخه‌های خطی، کتاب و کتابخانه، تهران، ۱۳۵۵: ۴۹-۵۹.
 ۳- افشار، ایرج: شعرهای پایان نسخه، هنر و مردم، ش ۱۳۹، (اردیبهشت ۱۳۵۳): ۷-۱۹.

۴- افشار، ایرج: کتب خطی فارسی، کتابهای ماه، ۱: ۳۱۱-۳۱۰.
 ۵- افشار، ایرج: نسخ خطی اسلامی و سابقه تاریخی آن، هنر و مردم، ش ۱۲۲ (آذر ۱۳۵۱): ۵-۱۱.

۶- افشار، ایرج: نسخه خطی مظهر فکر و هنر ایرانی، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۷۳ (۱۳۴۷): ۴-۷ و راهنمای کتاب، ۱۲ (۱۳۴۸)، ۳-۷.

۷- اکیموشکین، اف (و) یو.ی. بورشفسکی: مدارک جهت فهرست نسخ خطی فارسی، ترجمه عنایت الله رضا، نسخه‌های خطی ۷ (۱۳۵۴): ۷-۲۸.

۸- انصاری، نوش آفرین: وقف نامه‌ها و تاریخ کتابخانه و کتابداری، یادنامه ادیب نیشابوری، به اهتمام مهدی محقق، تهران، ۱۳۶۵، ص ۹۷-۱۲۰.

۹- باستانی راد، حسینعلی: نقطه شک و ... (در نسخه شناسی) وحید، ۱۳ (۱۳۵۴): ۲۷۸-۲۷۹.

۱۰- بیانی، مهدی: کتابشناسی کتابهای خطی، به کوشش حسین محبوبی اردکانی، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳.

این کتاب که یکی از تحقیقات بسیار مهم در زمینه شناسایی نسخه‌های خطی است، در شش فصل تنظیم شده است:
فصل یکم: تقسیم بندی علوم.

فصل دوم: توصیف، شماره کتاب، قطع. این فصل به توضیح ویژگیهای مادی يك نسخه می پردازد که شامل اندازه‌های گوناگون نسخه‌ها، شماره صفحه، تعداد سطرهای هر صفحه، کاغذ و انواع آن، خط و انواع آن، تزئینات نسخه شامل جداول، سرلوح، تصاویر، تذهیب و تزئینات دیگر مثل جلد و انواع آن می باشد.

فصل سوم: کتابشناسی يك نسخه و مراحل آن شامل مؤلف و شناسایی او، آغاز و انجام، کیفیت کتاب.

فصل چهارم: نکاتی که بر اهمیت کتاب می افزاید.

فصل پنجم: منابع مورد نیاز برای شناسایی نسخه‌های خطی.

فصل ششم: فهرستهایی که برای يك کتاب فهرست نسخه‌های خطی لازم است. خاتمه این کتاب به مسئله ثبت کتابهای خطی پرداخته است.

۱۱- الترنجی، محمد: تحقیق در کتب خطی، راهنمای کتاب، ۲۰ (۱۳۵۶): ۵۴۱-۵۵۴.

۱۲- خرمشاهی، بهاءالدین: فهرستنویسی کتب مقدس، نامه انجمن کتابداران ایران، ۸۶، ش ۳: ۳۸۷-۳۴۳ و پیام کتابخانه، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۷۰: ۶۲-۴۵.

۱۳- دانش پژوه، محمدتقی: دیباچه درباره فهرستنگاری، فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه تهران، ج ۳، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۲۲، ص یک تا بیست و نه. این مقاله که مقدمه جلد سوم فهرست دانشگاه به شمار می آید، بحثی است درباره فهرست و تاریخچه فهرستنویسی، تاریخ کاغذ و انواع آن، قطع کتاب، رنگ کاغذها، مرکب، شماره گذاری کتابها، چیدن آنها در روزگار

- پیشین، کتابهای گنجینه‌ای و مطالب دیگری در این زمینه.
- ۱۴ - سمینار بین المللی نسخه خطی، آریانا، ج ۲۵، ش ۴: ۱۱۶-۱۰۹.
- ۱۵ - مایل هروی، نجیب: نقد و تصحیح متون، مراحل نسخه شناسی و شیوه‌های تصحیح نسخه‌های خطی فارسی. مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.
- این کتاب نیز که بحث مفصلی در زمینه شناسایی نسخه‌های خطی و تصحیح آنها دارد، در ۱۷ بخش تنظیم شده است:
- این بخش به نسخه نویسی و ادوار آن اختصاص دارد و به بحث درباره تاریخچه استنساخ و نسخه نویسی و وراقی می‌پردازد.
 - طرح مسئله انواع نسخه‌های خطی و حواشی و متفرعات و جعل نسخه‌ها، شناسایی نفاست نسخه و نشانه‌های موجود در نسخه‌ها.
 - با عنوان کاتب و تصرفاتش، به موقعیت کاتبان و خوشنویسان در رابطه با نسخه‌های خطی و تغییراتی که ممکن است به هنگام کتابت به وسیله کاتب در نسخه ایجاد شود، می‌پردازد.
 - ابزار و مصطلحات نسخه شناسی درباره راههای شناخت نسخه‌های خطی به لحاظ شناسایی کاغذ. خط و انواع آن، آرایشهای نسخه مانند تذهیب و ترصیع و غیره و سایر اصطلاحات نسخه شناسی در این بخش مطرح می‌شود.
 - جایگاه رسم الخط در نسخه شناسی. جامع علوم اسلامی.
 - گونه زبان نسخه‌ها در نقد و تصحیح متون.
 - مراحل نسخه شناسی درباره: اهمیت نسخه شناسی در تصحیح متون، سه مرحله نسخه شناسی شامل نسخه شناسی توصیفی، نسخه شناسی تاریخی، نسخه شناسی تطبیقی.
 - نسخه شناسی منظومه‌ها و دیوانها.
 - نسخه جویی و نسخه یابی که درباره بازیابی نسخه‌ها در نقاط گوناگون است.
 - تصحیح نسخه‌های خطی، ضرورت، اهمیت و تاریخ آن که به توضیح تاریخچه تصحیح در مشرق زمین، بویژه ایران، می‌پردازد.

- مصحح و خصیصه‌های تحصیلی او.
- مراحل و شیوه‌های تصحیح در انواع نگارشهای فارسی.
- کمیت و کیفیت اختلاف نسخه‌ها و نشانه‌های مقرر در تصحیح متون.
- پژوهشنامه انتقادی مصحح. در بخشهای آخر، مؤلف مطالب سودمندی درباره روشهای تصحیح می‌نویسد.
- پیوستها.
- یادداشتها.
- فهرستهای راهنما.
- ۱۶- محبوبی اردکانی، حسین: سمینار بین‌المللی کتب خطی (کابل)، راهنمای کتاب، ۱۰ (۱۳۴۶): ۳۱۷-۳۱۳.
- ۱۷- مدیر شانه چی، کاظم: میراث گذشتگان در قلمرو نسخ خطی، سمینار کتاب و کتابداری، مشهد، ۱۳۶۰: ص ۱۱۹-۱۳۶.
- ۱۸- منزوی، احمد: در کار فهرستنویسی و کتابشناسی، دانش، پاکستان، ش ۲۶، (تابستان ۱۳۷۰): ۵۲-۳۷.
- ۱۹- منزوی، احمد: فهرست مشترك نسخه‌های خطی فارسی ایران و پاکستان، آینده، ۶ (۱۳۵۹): ۲۷۳-۲۶۹.
- ۲۰- منزوی، احمد: گزارشی درباره نسخه‌های خطی فارسی، کتابداری، ۴ (۱۳۵۲): ۲۹-۲۶.
- ۲۱- منزوی، احمد: نمودار نسخه‌های خطی فارسی، راهنمای کتاب، ۱۴ (۱۳۵۰): ۲۹۲-۲۸۳.

خط

- ۱- ادیب سلطانی، شمس‌الدین: درآمدی بر چگونگی شیوه خط فارسی، تهران، امیرکبیر.
- ۲- اصفهانی، باباشاه: رساله آداب المشق از باباشاه اصفهانی، به اهتمام محمد شفیع، اورینتل ج ۲۶، ش ۳: ۷۱-۵۱.

- ۳- افقه، علی: يك نمونه از خط مرحوم وصال شیرازی، یادگار، ج ۱، ش ۳: ۶۷-۷۱.
- ۴- اقبال، عباس: خط منسوب به شیخ سعدی، یادگار، ج ۱، ش ۱۰: ۵۶-۵.
- ۵- اقتباسات تحفه سامی راجع به هنروران، به اهتمام محمد شفیع، اورینتل، ج ۱۰، ش ۲: ۷۳-۱۲۸.
- ۶- امام، سید محمد کاظم: خط الجزم، خط کوفی، گوهر، ۱ (۱۳۵۱) ش ۱: ۶۱-۵۵.
- ۷- برزین، پروین: نگاهی به سابقه تاریخی کتابت قرآن، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۴۶/۴۵: ۲۵-۳۱.
- ۸- بهشتی، حسین: ابن مقله مخترع خط نسخ، جلوه، ۱: ۱۰۰-۹۴.
- ۹- بهشتی، حسین: تاریخ پیدایش خط کوفی به به کار بردن آن در نگارش قرآن، جلوه، ۱: ۳۰-۲۵.
- ۱۰- بیانی، مهدی: تحول خط در ایران اسلامی، سخن، دوره ۴، ش ۸ (تیر ۱۳۳۲): ۶۹۸-۶۹۲.
- ۱۱- بیانی، مهدی: خط، ایرانشهر، ۱: ۷۷۳-۷۵۷.
- ۱۲- بیانی، مهدی: خط فارسی، مرزهای دانش، ۱: ۲۳۸-۲۲۸.
- ۱۳- بیانی، مهدی: نظری اجمالی به تحول خط در ایران اسلامی، سخن، ۴: ۶۹۸-۶۹۲.
- ۱۴- بیانی، مهدی: نظری به تکامل خط اردو، هلال، ج ۱۶ (۱۳۴۷) ش ۵/۴: ۱۳۷-۱۳۵.
- ۱۵- بیانی، مهدی: نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتابخانه ملی، پیام نو، ج ۴، ش ۸: ۲۴-۱۵.
- ۱۶- پوپ، آرتور: خوشنویسی و کتیبه نویسی، ترجمه محمد علی صبوری، نامه آستان قدس، ج ۸، ش ۴ (۱۳۴۹): ۹۷-۷۸.
- ۱۷- تبریزی، صادق: خط و نقاشی در ایران، تلاش، ش ۳۶ (مرداد و شهریور ۱۳۵۱): ۲۴-۲۲.
- ۱۸- تقی زاده تبریزی، منصور: شمه‌ای از تاریخچه خطی خط و معرفی

- خوشنویسان، وحید، ۱۴ (۱۳۵۵): ۶۳-۶۸.
- ۱۹- جغتایی، محمد عبدالله: خط نستعلیق در پاکستان و هند، ترجمه محمد جعفر جوان، هنر و مردم، ش ۱۵۱ (اردیبهشت ۱۳۵۴): ۲۹-۳۷.
- ۲۰- حبیبی، عبدالحی: پیدایش شیوه‌های خطوط دوره تیموریان هرات به حیث مظاهر هنری برابنیه و در کتب، ادب، ج ۱۷ (۱۳۴۸) ش ۴/۳: ۵۴-۷۱.
- ۲۱- حبیبی، عبدالحی: تاریخ و خط نوشته‌های کهن افغانستان، کابل: انجمن تاریخ و ادب، ۱۳۵۰.
- ۲۲- حبیبی، عبدالحی: خط بابری، آریانا، ج ۲۸، ش ۴ (۱۳۴۹): ۴۰-۴۷.
- ۲۳- حبیبی، عبدالحی: یادداشتهایی در تاریخ صنایع افغانستان (خطاطی، مصوری، بهزاد و مکتب او) آریانا، ج ۲۱، ش ۸: ۲۳-۱۲، ش ۹: ۲۱-۶.
- ۲۴- خط ابوسعید میدانی، دانش، ۳: ۱۶۵ (قرن ششم).
- ۲۵- خط حافظ شیرازی، یغما، ۴: ۴۲۷.
- ۲۶- دانش پژوه، محمد تقی: تاریخ مختصر خط، هنر و مردم، دوره ۷، ش ۸۶-۸۷، آذر و دیماه ۴۸: ۴۱.
- ۲۷- دانش پژوه، محمد تقی: روضات الجنات، حافظ حسین کربلایی، شرح درباره تاریخ خط، به کوشش سلطان القرایبی، هنر و مردم، دوره ۷، ش ۸۶ و ۸۷، آذر و دیماه ۴۸: ۳۹.
- ۲۸- دانش پژوه، محمد تقی: مرقع سازی و جنگ نویسی، فرخنده پیام، مشهد، ۱۳۶۰: ۲۲۹-۱۴۸.
- ۲۹- دبیری نژاد، بدیع الله: احوال خطوط اسلامی در آغاز قرن چهارم هجری، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی اصفهان، ۵ (۱۳۴۸): ۸۴-۱۰۰.
- ۳۰- دبیری نژاد، بدیع الله: اساس خط عربی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی اصفهان، ۴ (۱۳۴۶/۷): ۱۹۲-۱۸۳.
- ۳۱- دبیری نژاد، بدیع الله: تاریخچه خط ایرانی طی دو هزار و پانصد سال شاهنشاهی ایران، وحید، ۹ (۱۳۵۰): ۳۸۸-۳۹۸.
- ۳۲- دبیری نژاد، بدیع الله: خوشنویسی در قرن پنجم هجری و ظهور ابن بواب،

- الهیات مشهد، ش ۱۶/۱۷ (پاییز و زمستان ۱۳۵۴): ۲۶۴-۲۵۵ و هنر و مردم، دوره جدید، ش ۱۲۱ (۱۳۵۱): ۵۳-۵۸.
- ۳۳- دهگان، ابراهیم: اجرت کاتب و صلة کتاب، راهنمای کتاب، ۱۰ (۱۳۴۶): ۱۸۴-۱۸۵.
- ۳۴- رعنا حسینی، کرامت: سه فرمان از محمد شاه برای خوشنویسان شیرازی، هنر و مردم، ش ۱۸۴/۱۸۵ (اسفند ۱۳۵۶): ۸۳-۸۵.
- ۳۵- رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم: تاریخ خط و خطاطان، امیرکبیر، تهران، ۱۳۴۵.
- ۳۶- زعیمی، خسرو: از نستعلیق تا نستعلیق، هنر و مردم، ش ۱۸۱ (آبان ۱۳۵۶): ۳۶-۵۴.
- ۳۷- زمانی، عباس: خط کوفی تزئینی در آثار تاریخی اسلامی، هنر و مردم، ش ۱۲۸ (خرداد ۱۳۵۲): ۱۵-۳۳.
- ۳۸- سامی، علی: خط و تحول آن در شرق، شیراز، معرفت، ۱۳۲۹.
- ۳۹- سبزواری، فتح الله: اصول و قواعد خطوط سته، به کوشش ایرج افشار، فرهنگ ایران زمین، ج ۱۱، تهران، ج ۲، ۱۳۵۴.
- ۴۰- سمسار، محمد حسن: نظری به خط خوش فارسی، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۱۰۶ (۱۳۵۰): ۳۴-۳۸.
- ۴۱- سمیونوف، آ.آ: خط حافظ، سخن، ۲: ۹۵-۹۶.
- ۴۲- سهیلی خوانساری، احمد: تاریخ و پیدایش خط عربی و فارسی، گلستان هنر، تألیف قاضی میراحمد منشی قمی، به تصحیح و اهتمام احمد سهیلی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۲، ص یک تا شصت و دو.
- ۴۳- سهیلی خوانساری، احمد: خط ابوعلی احمد مسکویه، دانش ۳: ۶۴.
- ۴۴- سهیلی خوانساری، احمد: خط برهان الدین ابوالفتح ناصر مطرزی، دانش ۳: ۱۳۱ (قرن ششم).
- ۴۵- شاملو، محسن: سیر تکامل و نمونه خطوط گوناگون قرآن، وحید ۹ (۱۳۵۰): ۳۷۵-۳۸۲.
- ۴۶- صادقی، علی اشرف: خطوط ایرانیان، سخن، دوره ۱۹، ش ۱۰ (اسفند ۴۸):

- ۱۰۳۷-۱۰۴۷. (۲۵۶۱) ۹۸۷۱
- ۴۷- صادقی افشار: قانون الصور، به اهتمام محمد تقی دانش پژوه، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۹۰ (۱۳۴۹): ۲۰-۱۱.
- ۴۸- صدریار جنگ: خط و خطاطان، مقالات منتخبه ۲ (۱۹۶۷): ۲۳۱-۲۷.
- ۴۹- صیرفی، عبدالله: گلزار صفا به اهتمام محمد تقی دانش پژوه، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۹۳ (۱۳۴۹): ۴۲-۳۰.
- ۵۰- عمادالحسنی (میر): رساله خط موسوم به آداب المشق، هنر و مردم، ش ۱۷۷/۱۷۸ (مرداد ۱۳۵۶): ۱۰۴-۱۰۸.
- ۵۱- عینی، کمال: اثری درباره هنر خط و نقاشی، وحید، ۸ (۱۳۴۹): ۲۵۳-۲۵۱.
- ۵۲- فضائلی، حبیب الله: اطلس خط، اصفهان، انجمن آثار ملی: ۱۳۵۰.
- ۵۳- فضایی، یوسف: پیدایش و تکامل خط نویسی، گوهر، ۶ (۱۳۵۷): ۲۳۴-۲۳۱ و ۳۲۸-۳۳۲.
- ۵۴- فاروقی، حافظ عبدالله: خطاطی، اقبال، ج ۹، ش ۲: ۲۹-۱۵.
- ۵۵- فاضل، محمود: خوشنویسان ایرانی در دیار هند، وحید، ش ۲۴۸/۲۴۹ (بهمن ۱۳۵۷): ۵۵-۵۶.
- ۵۶- فرادی، عبدالله: خط فارسی، کاوه [جدید] ۷ (۱۳۴۸): ۴۶-۴۱ و ۱۴۱-۱۴۷.
- ۵۷- قزوینی، محمد: نمونه‌ای از خط شیخ رئیس ابوعلی سینا، آینده، ۲: ۹۱۰-۹۰۵ و بیست مقاله قزوینی، ۲: ۲۸۲-۲۷۷.
- ۵۸- کارنگ، عبدالعلی: اشاراتی به تحول خط در آذربایجان، یغما، ۲۸ (۱۳۵۴): ۶۲۹-۶۲۵.
- ۵۹- کهزاد، احمد علی: رسم الخط و بعضی نمونه‌های آن در افغانستان، آریانا، ج ۱۱، ش ۴: ۶-۱.
- ۶۰- گلچین معانی، احمد: توضیحی درباره رساله خط، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۹۰ (۱۳۴۹): ۲۱-۲۰.
- ۶۱- گلچین معانی، احمد: رساله در علم سیاق [تألیف ابواسحق غیاث الدین

- محمد کرمانی]، مجله دانشکده ادبیات، ۱۲: ۳۶۳-۳۵۵.
- ۶۲- لنیگر، مارتین: هنر خوشنویسی و تذهیب در قرآن، ترجمه حسن معتمدی شاد، نامه نور، ش ۱ (تیر ۱۳۵۸): ۴۵-۳۸ و ش: ۳۱-۲۴ و ش ۳: ۴۸-۴۳.
- ۶۳- مایل هروی، رضا: مرقع سازی در دوره تیموریان، هنر و مردم، شماره ۱۴۳ (شهریور ۱۳۵۳): ۴۷-۳۲.
- ۶۴- مایل هروی، غلامرضا: هنر خطاطی افغانستان امروز، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۹۶ (۱۳۴۹): ۲۰-۱۹.
- ۶۵- مجنون رفیقی هروی: رساله آداب خط (منظوم)، بکوشش رضا مایل هروی، آریانا، ۳۰ (۱۳۵۱): ۵۶-۵۳.
- ۶۶- مجنون رفیقی هروی: رساله خط و سواد از مجنون بن محمود رفیقی به اهتمام یمین خان نیازی، اورینتل، ج ۱۱، ش ۲: ۷۳-۴۶.
- ۶۷- مجنون رفیقی هروی: رساله سواد الخط به اهتمام رضا مایل هروی، آریانا، ۳۰ (۱۳۵۰) ش ۱: ۷۲-۶۵ و ش ۲ (۱۳۵۱): ۸۰-۷۳ و ش ۳: ۹۲-۸۵ و ش ۴: ۵۶-۴۱.
- ۶۸- محمد شفیع: خطاطان سند، اقتباس از تحفه الکرام، مقالات مولوی محمد شفیع، ۱ (بی تا): ۲۸۸-۲۳۸.
- ۶۹- محمد شفیع: خط و خطاطان (اقتباسها و شرح زندگی‌ها)، مقالات مولوی محمد شفیع، ۱ (بی تا): ۳۹۴-۳۳۳.
- ۷۰- محمد شفیع: خط و خطاطان به اهتمام محمد شفیع، اورینتل، ج ۱۰، ش ۴: ۷۲+۸-۳ ورق خارج از متن نمونه خط و ج ۱۱، ش ۴: ۱۵۹-۱۵۴.
- ۷۱- محمد شفیع: رساله آداب المشق از باباشاه اصفهانی، مقالات مولوی محمد شفیع، ۱ (بی تا): ۲۷۵-۲۴۷.
- ۷۲- مشیری، محمد: راهنمای خواندن انواع خطوط کوفی بر روی سنگها، کتیبه‌ها، کتب، سفال، فلزکاری و غیره، تهران، مؤسسه سکه شناسی ایران با همکاری اشرفی، ۱۳۵۴.
- ۷۳- معانی تبریزی، لطفعلی: رساله خط، فهرست کتابهای چاپی فارسی، مشرق

تهران، ۱۳۵۱، ج ۲، ص ۱۸۹۱.

۷۴- مقدم، محمد: درباره پیدایش خط حرفی، سالنامه کشور ایران، ۴: ۴۲-۳۶.

۷۵- مهران، محمد: تاریخ خط در ایران، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی اصفهان، ش ۶ (۱۳۵۰): ۱۰۴-۷۴.

۷۶- مهرپویا، جمشید: سرگذشت خط در ایران، هفت هنر، ش ۲۱ (۱۳۵۴): ۶۰-۷۴.

۷۷- مینوی، مجتبی: تاریخ خط عربی و فارسی، لندن، اکسفورد، مشار، ج ۱، ۱۰۷۵.

۷۸- نراقی، حسن: بادی از خوشنویسان يك خاندان کهنسال ایرانی [نراقی]، هنر و مردم، دوره جدید: ش ۹۳ (۱۳۴۹): ۴۳-۴۶.

۷۹- نفیسی، سعید: تاریخ خط در ایران، کاوش، ج ۲، ش ۱: ۲۶-۱۸.

۸۰- نفیسی، علی احمد: نگاهی به فن کتب نویسی و مینیاتورسازی افغانستان مخصوصاً در قرن نهم هجری، کابل کالنی، ۱۳۲۳: ۱۶۰-۱۷۳.

۸۱- نقشی تبریزی: انواع خطوط خوشنویسان معروف ایران، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۲۱: ۲۹-۳۳.

۸۲- نیرنوری، عبدالحمید: منشأ خطوط و سهم ایران در این بزرگترین اختراع بشری، نخستین کنگره تحقیقات ایران، ۳ (۱۳۵۴): ۱۳۳-۱۱۹.

۸۳- وکیلی فوفلزائی، عزیزالدین: افغانستان پرورشگاه خطوط متنوعه اسلامی و سرزمین کتابنویسی و کتابشناسی است. آریانا، ۳۰ (۱۳۵۱) ش ۶: ۶۸-۵۷.

۸۴- همایونفرخ، رکن الدین: ایران مهد تمدن جهان تطور خط، بررسیهای تاریخی، دوره ۲، ش ۶ (اسفند ۴۶): ۷۱-۱۳.

۸۵- همایونفرخ، رکن الدین: خط پیرآموز، معارف اسلامی، ش ۱۳ (۱۳۵۰): ۴۰-۴۲.

۸۶- همایونفرخ، رکن الدین: خط فارسی مأخوذ از خط پیرآموز ایرانی است. خط فارسی ایرانی است، نه عربی. تلاش، ش ۸: ۴۵-۳۳.

۸۷- همایونفرخ، رکن الدین: سیر تحول و تکامل خط فارسی دری، بررسیهای

تاریخی، ج ۴، (۱۳۴۸) ش ۳/۲: ۲۳۲-۲۱۱ و ش ۴: ۱۹۸-۱۵۱ و ش ۶/۵:

۳۳۴-۳۰۲.

۸۸- یک نسخه خطی قدیمی ایرانی که در اتحاد شوروی چاپ شده است. پیام نو، ج ۴، ش ۴: ۴۷-۴۴. رساله درباره خوشنویسان و نقاشان، تألیف قاضی احمد.

کاغذ

۱- دانش پژوه، محمد تقی: رنگسازی در کاغذ و رنگزدائی از آن، هنر و مردم، ش

۱۸۱ (آبان ۱۳۵۶): ۳۵-۱۶ و ش ۱۸۹/۱۹۰ (مرداد ۱۳۵۱) ۱۰۰ به بعد (به

انضمام بعضی از متون).

۲- سامی، علی: اختراع کاغذ و تاریخ خشت نبشته‌ها، هنر و مردم، دوره جدید، ش

۱۱۵ (۱۳۵۱): ۲۶-۱۹.

۳- عواد، کورکیس: ساخت کاغذ در دوره تمدن اسلامی، ترجمه عباس اقبال،

یادگار، ج ۴، ش ۱۰/۹: ۱۲۸-۹۵.

۴- مرادی، نورالله: کاغذ و کاغذسازی، خبرنامه انجمن کتابداران ایران، ج ۳

(۱۳۴۹) شماره ویژه (۴): ۳۲-۱۹.

۵- مصور الممالکی: صنایع کاغذی یا مقوایی [در ایران]، نقش و نگار، ش ۶:

۲۰-۱۶.

پرتال جامع علوم انسانی

صحافی

۱- آتابای (کامروز)، بدری: درباره اندازه یا قطع کتب در ادوار سابق، وحید، ش

۲۵۹/۲۵۸ (۱۳۵۸): ۶۴-۶۳.

۲- آشنایی با چند اثر بدیع از هنرمندان جلد ساز ایرانی قرن ۸ و ۹، هنر و مردم،

دوره جدید، ش ۴۹: ۶۸-۶۵.

۳- احسائی، محمد تقی: جلدها و قلمدانهای ایرانی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۸.

۴- ادیب برومند، عبدالعلی: جلدهای روغنی، صحافی سنتی، تهران، کتابخانه

مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۷، ص ۴۰-۳۶.

- ۵- ارزنگی، رسام: جلد سازی و صحافی، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۷۲-۷۴ و طوفان هفنگی، ش ۱۱، دوره جدید، ص ۲.
- ۶- افشار، ایرج: اسنادی درباره اجرت کتابت و صحافی در قرن سیزدهم، هنر و مردم، ش ۱۸۲ (آذر ۱۳۵۶): ۱۷-۲۵.
- ۷- افشار، ایرج: دو تصویر از صحافی ایرانی، راهنمای کتاب، ۱۴ (۱۳۵۰): ۵۹۰.
- ۸- افشار، ایرج: صحافی از نگاه فرهنگ و تاریخ، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۷۷-۹۹.
- ۹- افشار، ایرج: کتابشناسی صحافی سنتی، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۱۰۰-۱۰۲.
- ۱۰- بدیع، محمد: کتابسازی در ایران، تلاش. ش ۶۹ (اردیبهشت ۱۳۵۶): ۴۲-۴۶.
- ۱۱- بنووال، محمدافضل: صنعت جلدسازی و تذهیب، ادب، ج ۲۱، ش ۱ (۱۳۵۲): ۵۷-۶۳.
- ۱۲- بهنام، عیسی: جلد کتاب در دوران اسلامی. هنر و مردم، ج ۱، ش ۶/۵، سال ۱۳۴۲: ۱۳-۱۵.
- ۱۳- بهنام، عیسی: صنعت قلمدان سازی، پیام نو، ج ۲، ش ۳: ۶۵-۷۰.
- ۱۴- پارسای قدس، احمد: سندی مربوط به فعالیت‌های هنری دوره تیموری در کتابخانه بایسنقری هرات، هنر و مردم، ش ۱۷۵ (اردیبهشت ۱۳۵۶): ۴۲-۵۰.
- ۱۵- پرهام، سیروس: مرمت اسناد و نسخه‌های خطی، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۷۵-۷۶.
- ۱۶- پوپ، آرتور: جلد سازی در ایران، ترجمه پرویز ناتل خانلری، کتابهای ماه، ۳: ۱۲۷-۱۳۰.
- ۱۷- تتیلی، ن. م.: کتاب و کتابت در جهان اسلام، موزه‌ها، ج ۱ ش ۲ (۱۳۶۰): ۲۳-۲۴ و ۸-۳/۴: ۴۴-۷۵.
- ۱۸- تجویدی، اکبر: کتاب آرائی در ایران، هنر و مردم، دوره جدید، ۴۹: ۵-۹.
- ۱۹- حلبی، علی اصغر: تاریخچه کتاب در ایران، کتاب و کتابخانه، تهران، ۱۳۵۵: ۶۵-۹۳.

- ۲۰- دانکن، هالدین: صحافی و جلدهای اسلامی، ترجمه هوش آذر آذرنوش، تهران، سروش، ۱۳۶۶.
- ۲۱- دبیر سیاقی، محمد: کتابساز (شرحی درباره دانیالی جاعل کتب)، سخن، ۱۶: ۲۷۶-۲۷۲.
- ۲۲- دانش پژوه، محمدتقی: درباره تاریخ جلدسازی و منابع آن، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷ ص ۴۴-۵۹.
- ۲۳- رساله جلد سازی، به کوشش ایرج افشار، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۱۴۹-۱۰۷.
- ۲۴- رعنا حسینی، کرامت: جلد رسمی، آینده، ۵ (۱۳۵۸): ۷۵۳-۷۵۰.
- ۲۵- رعنا حسینی، کرامت: جلد روغنی، آینده ۷ (۱۳۶۰): ۴۸۹-۴۸۶ و موزه‌ها، ش ۴/۳ (۱۳۶۰) ۴۳-۳۸.
- ۲۶- رعنا حسینی، کرامت: جلد زری، سخن ۲۶ (۱۳۵۷): ۱۱۰۷-۱۱۰۶.
- ۲۷- رعنا حسینی، کرامت: جلد سوزنی بوم چرمی، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۴۳.
- ۲۸- رعنا حسینی، کرامت: جلدهای شاهانه. راهنمای کتاب، ۱۲ (۱۳۴۸): ۷۳۸ و صفحه روبرو.
- ۲۹- سهیلی خوانساری، احمد: نگاهی به سیر صحافی در ایران، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۴۱-۴۲.
- ۳۰- سهیلی خوانساری، احمد: هنر کتابسازی در ایران، راهنمای کتاب، ۱۴ (۱۳۵۰): ۷۶۲-۷۵۳.
- ۳۱- سید یوسف حسین: رساله صحافی، به کوشش ایرج افشار، فرهنگ ایران زمین، ۱۶/۱۷ (۱۳۴۹)، ۳-۴۳.
- ۳۲- شرودر، اریک: هنر کتابسازی در ایران، ترجمه پرویز ناتل خانلری، کتابهای ماه، ۳: ۸۸-۸۰.
- ۳۳- شیرازی، محمدعلی: درباره هنرهای کتاب، راهنمای کتاب، ۱۵ (۱۳۵۱): ۳۴۲-۳۴۸.

- ۳۴- صبا، محسن: جلدهای ایرانی، هنر و مردم، دوره جدید شماره ۴۹: ۳۵-۳۴.
- ۳۵- طاهری شهاب، محمد: آثار هنردست استادان ایرانی (خواجه علی ارده‌گر اصفهانی، مولانا درویش محمد، سید علی، مولانا عبدالصمد شیرین قلم، استاد یونس، مولانا فخر صحاف، مولانا حاجی محمد نقاش، خلیل بن ابی بکر آملی)، سالنامه دنیا، ۶: ۲۰۵-۲۰۲.
- ۳۶- طاهری عراقی، احمد: استادان جلدسازی، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۶۳-۷۱.
- ۳۷- طاهری عراقی، احمد: هنر جلدسازی، نامه انجمن کتابداران ایران، ۷(۱۳۵۳): ۳۷۴-۳۴۳.
- ۳۸- عتیقی، محمدحسین: ابزارهای صحافی، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۶۰-۶۲.
- ۳۹- کتابشویان (نقل از جنگ قرن یازدهم)، به اهتمام محمدتقی دانش پژوه، راهنمای کتاب، ۸(۱۳۴۴): ۷۲.
- ۴۰- گاردنر، ک.ب: نمایش جلد کتابهای شرقی در موزه بریتانیا مربوط به خاورمیانه نزدیک و هند مسلمان، راهنمای کتاب، ۱۰(۱۳۴۶): ۱۳۰-۱۲۳.
- ۴۱- مایل هروی، رضا: کتابسازی در افغانستان سده اخیر، آریانا ج ۳۰، ش ۶(۱۳۵۱): ۱۹-۱۲.
- ۴۲- مایل هروی، غلامرضا: جلدسازی در دوره تیموریان هرات، آریانا، ج ۲۸، ش ۱(۱۳۸/۹): ۲۰-۱۵.
- ۴۳- مایل هروی، رضا: لغات و اصطلاحات فن کتابسازی، تهران، ۱۳۵۳.
- ۴۴- مایل هروی، رضا: مرقع سازی در دوره تیموریان، هنر و مردم، ش ۱۴۳، (شهریور ۱۳۵۳): ۴۷-۳۲.
- ۴۵- مهران، فاطمه: تاریخ پیدایش کتاب و تکامل آن، باستان شناسی، ج ۱، ش ۴/۳: ۷۷-۸۲.
- ۴۶- نصیری امینی، فخرالدین: روکش جلد و انواع آن، صحافی سنتی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۱-۳۵.

۴۷- هارون، عبدالسلام: سیر صنعت صحافی در سده‌های نخستین اسلامی، ترجمه علی رضوی، آریانا، ۲۴: ۲۵۶-۲۲۷.

۴۸- همایونفرخ، رکن الدین: هنر کتابسازی در ایران، راهنمای کتاب، ۱۴ (۱۳۵۰): ۲۲۷-۲۵۶.

نقد و تصحیح متون

۱- بروکوی: اصول تحقیق متون قلمی، ادب، ج ۱۹ (۱۳۵۰)، ش ۴/۳: ۴۵-۵۹ و ش ۶/۵: ۱۱۶-۱۲۵ و ج ۲۰، ش ۲/۱ (۱۳۵۱): ۱۰۶-۱۰۲ و ش ۶: ۱۴۷-۱۵۲.

۲- بینش، تقی: روش تصحیح متون فارسی، ادبیات تبریز، ۲۷ (۱۳۵۴): ۴۲۶-۳۹۰ و ۶۱۲-۵۶۱.

۳- دانش پژوه، محمدتقی: آئین فهرست نگاری نسخه‌های خطی، کتابداری ۳ (۱۳۴۹): ۱۹۲-۲۰۰.

۴- زرین کوب، عبدالحسین: روش علمی در نقد و تصحیح متون ادبی، انجمن ایرانی، ص ۳۶-۴۹ و یادداشتها و اندیشه‌ها ج ۱/۱۳۵۱، ص ۴۴-۲۶.

۵- زرین کوب، عبدالحسین: شیوه نقد و تصحیح متون، یادداشتها و اندیشه‌ها، ج ۱/۱۳۵۱، ص ۱۸-۲۵.

۶- فرزاد، مسعود: روش علمی برای تصحیح متون، گوهر، ۲ (۱۳۵۳): ۸۸۵-۸۹۱ و ۹۶۳-۹۷۰ و پنجمین کنگره تحقیقات ایرانی ۱ (۱۳۵۴): ۱۱۸-۱۰۸.

۷- محقق، مهدی: روش تصحیح و نشر متون، مجموعه مقالات انجمن واره بررسی مسائل ایرانشناسی، به کوشش علی موسوی گرمارودی، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران: ۱۳۶۹، ص ۳۲۳-۳۳۳.

۸- مصطفی، جواد: فن تصحیح متون، ترجمه علی محدث، هیات مشهد، ش ۲۵ (زمستان ۱۳۵۶): ۱۵۸-۱۳۴.

۹- المنجد، صلاح الدین: روش بررسی و تصحیح نسخه‌های خطی، ترجمه حسین خدیوچم، الدراسات الادبیه، ج ۶، ش ۲/۱: ۵۷-۸۰.

۱۰- منزوی، احمد: کتابشناسی نسخه‌های خطی چاپ شده در ایران، وحید، ۶ (۱۳۴۸): ۶۳۷-۶۳۱.

۱۱- مینوی، مجتبی: نسخه‌های خطی قدیم باید ملاک تصحیح متون ادبی شود، شاهنامه و مینوی، تهران، ۱۳۵۶، ص ۱۳۱-۱۰۷.

۱۲- ولك، رنه واوستین وارن: از گردآوری نسخ تا تصحیح انتقادی، ترجمه پرویز مهاجر، ضیاء موحد، فرهنگ، کتاب دوم و سوم، بهار و پاییز ۱۳۶۷: ۴۵۷-۴۴۷.

۱۳- هارون، عبدالسلام: متون اصلی، ترجمه علی رضوی، آریانا، ۲۴: ۲۱۲-۲۰۰.

۱۴- هارون، عبدالسلام و برگستراسر: روش تحقیقی انتقادی متون، ترجمه و تألیف

جمال الدین شیرازیان، تهران، انتشارات لك لك، ۱۳۷۰.

۱۵- یوسفی، غلامحسین: یادداشتی در تصحیح متون، برگه‌هایی در آغوش باد، مشهد ۱۳۵۶: ۶۳۴-۶۳۱.

